

20 november – Ingebruikneming van het gerestaurerde orgel in de Hervormde kerk van *Havelte*. Dit orgel werd oorspronkelijk door Petrus van Oeckelen vervaardigd voor de vroegere Hervormde kerk aan de Brink te Assen (tot aan de Reformatie de kapel van het klooster van de Zrs. Cisterciënzers), na eerdere contacten met N. A. Lohman te Groningen. Het werd op 7 mei 1819 in gebruik genomen, waarbij het werd be-

speeld door 'de heer W. G. Hauff, organist der Grootte Kerk te Groningen'. Het had de volgende dispositie (vgl. het bericht uit *Amphion in de Mixtuur* nr. 57, p. 317-318):

Manuaal, C-f^{'''}: Praestant 8', Bourdon 16', Viool di Gambe 8' (boven bestek), Holpijp 8', Quint 6', Octaaf 4', Roerfluit 4', Super Octaaf 2', Flageolet 1', Mixtuur 3-4 sterk, Trompet 8'. *Aangehangen pedaal*, C-a⁰.

Het werk bezat drie spaanbalgen.

Na de bouw liet het onderhoud al meteen te wensen over. In 1822 klaagt de heer N. W. Schroeder Steinmetz, die ook het toezicht bij de bouw heeft gehad, dat er tot dan toe zelfs van geen enkel onderhoud sprake is geweest. Van 1822 tot 1826 wordt daarvoor Matthias Martin, orgelmaker te Groningen, aangetrokken ad f 30,- per jaar. In 1823 moet hij een niet onaanzienlijke reparatie uitvoeren als er door een lekkage in het dak van de kerk regenwater in de windlade gekomen is, waardoor de sleep van de Bourdon is uitgezet en alles aanspreekt zonder de toetsen in te drukken. In 1826 en 1827 zorgt de firma L. van Dam te Leeuwarden voor het onderhoud, en in 1828-'29 de orgelmakers Gebr. Freytag uit Groningen. Deze worden opgevolgd door de firma Lohman uit Groningen, eerst onder de naam N. A. Lohman en Zn., daarna als Gebr. (D. H. en G. W.) Lohman. In 1830 worden de kwitanties getekend door N. A. Lohman, een kleine reparatie wordt in 1834 gekwiteerd door D. H. Lohman. Van 1836 tot 1847 wordt getekend door G. W. Lohman. Deze laatste voerde tweede helft 1842/begin 1843 voor f 200,- een grote herstelling uit.

De oude kerk bleef lekken en raakte zodanig in verval, dat men het initiatief nam een nieuwe kerk te bouwen. In 1847 kon daarmee een aanvang worden gemaakt. De orgelmakers G. W. Lohman uit Groningen en F. A. Naber uit Deventer beijverden zich zeer om voor een nieuwbouw of overplaatsing in aanmerking te komen. De opdracht om het orgel naar de nieuwe kerk over te brengen ging echter naar Petrus van Oeckelen. Bij de overplaatsing moet de Quint 6' zijn ingekort tot Nachthoorn 4'. Toen de nieuwe kerk op 30 april 1848 werd ingewijd, was ook het orgel klaar. Het was al op 17 april door de eigen organist, C. Meyboom, gekeurd. Omdat het voor de flinke kerk zeker niet groot was, werden al spoedig ideeën geopperd om het

uit te breiden. In september 1853 stelde P. van Oeckelen aan de kerkvoogdij voor om een tweede klavier aan te brengen met een nieuwe windlade en de volgende dispositie: Holfluit 8' (C-b gedekt), Viola de Gambe 8' (C-E in Holfluit), Nachthoorn 4', Fluit 4', Fluit 2', reservering voor Dulciaan 8'. De Viool de Gambe van het manuaal zou worden vervangen door een Prestant 16' discant. Het aantal spaanbalgen zou hij met één willen vermeerderen en de

Havelte, Herv. kerk. De klaviatuur.

kanalen inclusief de afsluiter voor het manuaal willen vernieuwen. In een nieuw voorstel (november 1853) stelde hij ook nog voor de Flageolet 1' door een Salicionaal 8' te vervangen, waarbij het groot octaaf uit de houten pijpen van de voormalige Viool di Gambe zou bestaan. De Trompet zou in de bas geheel worden vernieuwd, de discant viel nog wel aan te passen. Volgens het contract, gedateerd 16 december 1853, werden bovenstaande voorstellen ook uitgevoerd. In januari 1854 richtte men een verzoek aan Jhr. S. W. Trip te Groningen om alsnog als adviseur te willen optreden. Deze stemde daarmee in, doch kwam op 18 maart met een aanvullend voorstel om het bovenwerk uit te breiden met de op het hoofdwerk vervallen Flageolet 1' en een nieuwe Holpijp 8'. De kerkvoogdij nam dit over en gaf Van Oeckelen opdracht, ook deze registers nog toe te voegen. De lade was inmiddels echter al gemaakt, zodat ze niet meer op de lade zelf konden worden ondergebracht maar moesten worden afgevoerd. Het nieuwe pijpwerk bevatte éénderde tin en tweederde lood. De houten pijpen werden geploegd en met houten pennen genageld. De voorstellen werden met schroeven bevestigd. Het klavier

werd geheel vernieuwd, waarbij de omlijsting, lessenaar en bakstukken in mahonie werden uitgevoerd. Het windkanaal van het bovenwerk werd afgetakt van dat van het manuaal. Gesproken wordt over een nieuwe balg, mogelijk een schokbalg voor het bovenwerk. Geheel vernieuwd werden ook de mechaniek (in eiken, abstrakten en drukmechaniek in grenen) en de registerknoppen (in ebben). De frontpijpen werden gepolijst en de labia (opnieuw) verguld.

Havelte, Herv. kerk. Detail van het hoofdwerk.

Stemming gelijkzwevend, toonhoogte orkesttoon. Kosten voor het geheel: f 1200,-. Het werk liep nog enige vertraging op doordat Van Oeckelen juist in deze periode was belast met een verbouwing van het orgel in de Grote kerk te Groningen.

Bij de eindkeuring in 1855 constateerde S. Meijer (organist van de Nieuwe kerk te Groningen) nog enige doorspraak in de oude lade. De Nachthoorn 4' van het hoofdwerk was nu gewijzigd in een Quint 3', terwijl niet alleen de bas van de Trompet maar het gehele register was vernieuwd. Bij een tweede keuring op 11 juli 1855 blijkt de doorspraak verholpen en zijn de in het aanvullende bestek opgenomen stemmen ook geplaatst, waarbij Meijer rapporteert 'dat het werk evengoed is ingerigt, als of de beide ontbrekende registers op de nieuwe windlade zelve waren aangebragt'. Lange jaren (van 1855 tot 1884) bleef het onderhoud in handen van fa. Van Oeckelen. Daarna werd het verzorgd door C. W. Snelleman, een orgelhandelaar uit Groningen. Even werd het contact met de gebr. Van Oeckelen nog hersteld, toen er in 1894 plannen tot het bouwen van een geheel nieuw orgel te berde werden gebracht. De op-

dracht ging echter naar fa. L. van Dam & Zonen uit Leeuwarden. De eigen organist, J. F. N. Obbes, werd daarbij adviseur.

Het oude orgel werd verkocht naar de Hervormde Gemeente te Havelte, die daarmee haar eerste orgel kreeg. Het werd overgeplaatst door dezelfde firma Van Dam, die waarschijnlijk bij deze gelegenheid de Flageolet 1' en Holpijp 8' verwijderde en de Nachthoorn 4' van het bovenwerk veranderde in een Quintadeen 8', met gebruikmaking van het bestaande materiaal. Ook werden alle sprekende frontpijpen door nieuwe vervangen. Op 18 april 1897 kon het orgel te Havelte in gebruik worden genomen, waarbij het werd bespeeld door 'een lid der familie Van Dam' met solistische medewerking van 'Mevrouw O. te Assen'. Het orgel kostte Havelte f 1000,-.

In de 1920-er jaren werd in het kader van een kerkrestauratie het orgelbalkon zodanig verkleind dat de balgen op de gewelven moesten worden geplaatst. Of er toen nog meer werkzaamheden aan het orgel werden verricht, is niet bekend.

In 1941 werd het orgel aangepakt door Mense Ruiter uit Groningen, onder advies van de heer A. Bouman namens de Nederlandsche Klokken- en Orgelraad. Ondanks aanvankelijk protest van Bouman werden de zij- en achterwanden van het orgel geheel onnodig vervangen door triplex platen. De nog oorspronkelijke Mixtuur werd in de discant vernieuwd en van samenstelling veranderd, incidenteel werden ook enkele andere pijpen vervangen dan wel verschoven. De frontpijpen werden met aluminiumverf tijdelijk opgefist. De oude balgen moesten het veld ruimen voor een kleine nieuwe magazijnbalg. De afstand manuaal-pedaal werd gestandaardiseerd door het pedaalklavier voor een gedeelte in de vloer in te laten.

In 1984 werd de hoofdwerkklade gerestaureerd door Gebr. Van Vulpen uit Utrecht (min of meer in regie voor Mense Ruiter); meer werk stond de financiële situatie van Havelte nog niet toe. In 1989 kon echter de restauratie van het hoofdwerk-pijpwerk, de mechanieken en de klaviatuur ter hand worden genomen, ditmaal door Mense Ruiter b.v. zelf. In 1992 voltooide dezelfde firma de restauratie van de bovenwerk-lade en -pijpwerk alsmede de orgelkas, waarbij het totaal verwormde triplex werd vervangen

door grenen paneelwerk. Niet alle wijzigingen aan de kas werden overigens ongedaan gemaakt. Ook de balg van Ruiter bleef gehandhaafd. Vanaf 1984 was de heer Aart van Beek bij het project betrokken als adviseur namens de Orgelcommissie der Ned. Herv. Kerk en de heer O. B. Wiersma namens de Rijksdienst voor de Monumentenzorg.

Hoewel dit orgel als het eerste instrument van Petrus van Oeckelen te boek staat, moet dit gegeven met reserve gehanteerd worden. Aangenomen wordt dat Van Oeckelen een dienst- dan wel samenwerkingsverband had met de orgelmaker J. W. Timpe, van wie in deze jaren geen orgelbouwactiviteiten bekend zijn. Adviseur Van Beek, geassisteerd door de heer Rudi van Straten, constateerde in 1984 dat Van Oeckelen in 1819 gebruik moet hebben gemaakt van ouder materiaal voor een groot gedeelte van het front en het pijpwerk van het hoofdwerk, t.w. een gedeelte van de Prestant 8', Bourdon 16', Holpijp 8', Octaaf 4', Fluit 4', Quint 3', Octaaf 2' en de bas van de Mixtuur. Later kon eerstgenoemde vaststellen dat het gaat om materiaal van de orgelmaker H. H. Freytag. Wellicht heeft Timpe, die vanaf 1812 voor de weduwe Freytag enkele opdrachten uitvoerde, deze materialen overgenomen om ze door Van Oeckelen te kunnen laten gebruiken voor Assen.

De dispositie, in volgorde vanaf het front, luidt thans als volgt:

Hoofdwerk, C-f^{'''}: Prestant 8' (C-f' in het front, 1896; fis'-f^{'''} 1819), Bourdon 16' (C-cis⁰ eiken, 1819; d⁰-f^{'''} metaal, gedekt, 1819/1855), Salicionaal 8' (F in het front, 1896; C-E en Fis-B eiken, open met metalen stemlappen, ex-Viool 1819; c⁰ en hoger 1855), Holpijp 8' (C-B eiken, c⁰-f^{'''} metaal gedekt; 1819), Quint 3' (C-F gedekt, Fis-f^{'''} open; Fis 1941, rest ingekorte pijpen Quint 6' uit 1819), Fluit 4' (C-f' volgedekt, rest cilindrisch open; had vóór 1855 roeren), Octaaf 2' (1819), Prestant 16' (vanaf c'; geplaatst 1855, doch ouder), Mixtuur 3-4 sterk (C-ais⁰ 1819, b⁰-f^{'''} 1989), Trompet 8' (metalene koppen en stevels; C-B met dikwandige cilindrische bekens en (rood-)koperen kelen met tinbeleg [1819?]; vanaf c⁰ trechtervormige bekens, in discant vertragend, 1855). Muette.

Bovenwerk, C-f^{'''}: Holpijp 8' (C-B in Holfluit 8', rest zelfstandig, metaal gedekt, 1992), Holfluit 8' (C-B eiken gedekt, c⁰-b⁰ metaal gedekt, rest

metaal open), Viola di Gamba 8' (C-E in Holfluit; 1819/1855), Nachthoorn 4' (1855), Fluit 4' (C-a'' metaal gedekt, rest conisch open; uit materiaal 1819/1855), Fluit 2' (C-B met roeren, vanaf c⁰ open, wijde mensuur; uit materiaal 1819/1855), Dulciaan 8' bas/discant (eiken stevels en koppen met mahonie fineer[!]; 1855). **Pedaal, C-a⁰:** aangehangen aan hoofdwerk.

Koppeling Discant. Koppeling Bas.

Afsluiter Manuaal. Afsluiter Bovenwerk.

Samenstelling van de Mixtuur na de wijziging in 1941: C 2 1¹/₃ 1', c' 2²/₃ 1³/₅ 1¹/₃ 1', c'' 4 2²/₃ 1³/₅ 1¹/₃'.

Idem na de reconstructie in 1992: C 2 1¹/₃ 1', c' 2 1¹/₃ 1 2²/₃', c'' 2 1¹/₃ 1 1', g'' 2 1¹/₃ 1¹/₃ 1', c''' 4 2²/₃ 2 1¹/₃'.

Naar mededeling van de heer J. Veldkamp van Mense Ruiter b.v. bleek uit een achteraf gevonden informele aantekening van dhr. M. Ruiter, 10 november 1939, dat de samenstelling op c'' toen was: 2 1¹/₃ 1 2²/₃' (dus gelijk aan c').

Het schilderwerk werd in eigen beheer onderhouden. De ongeveer vijftig jaar oude verflaag van donkergroen en grijsbruin werd daarbij veranderd in ivoor en lelieblank, afgezet met donker bordeaux-rood. Alles doet al op het eerste gezicht weinig vakmatig aan. Daar komt nog bij dat men de achterwand meende te moeten behandelen met zachtgroene muurverf. Kennelijk overgehouden na het schilderen van iemands bijkeuken.

In de klank zitten mooie karakters verscholen. Men hoort de richting waarin de toon zou moeten gaan, globaal valt hier en daar iets van Freytag te herkennen. Afwijkend hiervan is het op zich mooie salicet-achtige Prestant-gedeelte van Van Dam, dat overigens niet altijd goed uitgeïntoneerd werd (Dis en F bijvoorbeeld blazen over). De Salicionaal is een zorgenkindje: de houten pijpen komen aarzelend of in het geheel niet tot spreken, in het klein octaaf zijn mooie dingen te horen (vooral de tonen e, g, a en b), doch in de discant klinken veel tonen nogal dun. Pittig klinkt de combinatie van de prestanten 8, 4 en 2', in combinatie met de discant van de Mixtuur zelfs tintelend fris. Over de samenstelling van de Mixtuur heeft men lang moeten puzzelen. Opmerkelijk is de goede discantbelijning bij het inzetten van dit bepaald niet op de 16 voet gebaseerde register tezamen met de Prestant 16' discant. De Fluit 4' van het hoofd-

werk herinnert nog aan de klank van een roerfluit, hoewel de roeren hier in 1855 werden verwijderd en de gaten daarvoor in de deksels werden dichtgesoldeerd. Grootste probleem bij het hoofdwerk is de zeer matige afwerking. Het Van Oeckelen-karakter van het bovenwerk is goed bewaard gebleven, doch ook hier laat de finesse meermalen te wensen over. De nieuwe Holpijp vertoont weinig kleuring en is een beetje duf.

Van de tongwerken is de rauwe Trompet zeer onregelmatig. Wij konden er zelfs niet helemaal achter komen, in welke richting dit register zou willen gaan. De Dulciaan is beter in balans, fraai in zijn soort en goed belijnd, al vallen ook hier enkele onverwacht weke tonen op.

Het beperkte budget bij deze restauratie zal zeker een rol hebben gespeeld. Het is te wensen dat een vakkundige intonatie- en schilderbeurt dit prachtige instrument toch nog eens helemaal op orde mag brengen, zodat de schoonheid in volle luister aan de dag kan treden.

Een gedeelte van de technische gegevens ontleenden wij aan een beschrijving van het instrument door de adviseurs Aart van Beek en Rudi van Straten uit 1985.